

Όνειρα εκτός σχεδίου:

Η Αθήνα μέσα από την τέχνη*

Πέπη Ρηγοπούλου

Καθηγήτρια, Τμήμα Επικοινωνίας & ΜΜΕ, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γεννήθηκα σε πολλές πόλεις. Τόσες όσες και τα βιβλία που διάβασα, οι ιστορίες που άκουσα. Γεννήθηκα στη Σμύρνη, από τις στάχτες της πυρκαγιάς. Γεννήθηκα στο Παρίσι μαζί με τις ηρωίδες του Μπαλζάκ και του Δουμά. Ανεβοκατέβηκα τους λόφους του Σολτ Λέικ Σίτι ακολουθώντας τον Λούκι Λουκ και την Καλάμιτι Τζέιν. Κάνω τα πρώτα μου βήματα στις αμμουδιές της Μπίαια, που μου γνώρισε ο Χόρχε Αμάντο. Γεννήθηκα στην Αθήνα δυο φορές. Μια στο σπίτι που έχτισε με τα χέρια του ο Μικρασιάτης προπάππος μου και μια στην Αθήνα της γραφής, του ήχου, της εικόνας. Παράξενη πολυτεία αυτή η δεύτερη. Φτάνεις κάποια στιγμή χωρίς να το καταλάβεις. Οι πύλες της δεν φαίνονται πάντοτε δια γυμνού οφθαλμού. Κι όμως, όταν τις διαβείς, έχεις αλλάξει. Τα σπίτια της δεν είναι μόνο σπίτια, είναι πρόσωπα, κορμιά, ιστορίες, δράματα. Στους δρόμους της συνωθούνται σκιές, που σβήνουν μόλις απλώσεις το χέρι για να τις αιχμαλωτίσεις, αλλά πιστότερες αυτές από τους ζωντανούς, δεν σε εγκαταλείπουν ποτέ.

Αυτό το σπίτι με τα πήλινα αγάλματα το ζωγράφησε ο Τσαρούχης. Λείπει μόνο ο ναύτης που χαιρετούσε το κορίτσι με το πουαντιγιέ φόρεμα. Σ' αυτό τον δρόμο με τις πιπεριές περπατούσε ο Μάνος Τασάκος, ο άντρας που αγάπησε και σκότωσε η Μαρία Ρούσση στον Κίτρινο Φάκελο του Καραγάτση.

Κάπου εδώ στη Δεξαμενή ήταν το καφενείο του Παπαδιαμάντη. Πιο κάτω, στου Ψυρρή, η ταβέρνα του Καχριμάνη. Αν περπατήσεις, οι σκιές διαδέχονται η μια την άλλη: Παπαδιαμάντης, Ξερόπουλος, Μπαίρον, η Θηρεσία Μακρή¹.

Σπίτια, δρόμοι, πλατείες της Αθήνας γίνονται μέσα στη γραφή ανθρώπινες ιστορίες, πληγές, μνή-

μες. Η ιστορία, ως αφήγηση και γοητεία και οι μικρές ιστορίες που οφείλουν τη γοητεία τους στο ότι αντιστέκονται στη γραφή. Η τέχνη είναι ένας ωτακουστής, ένας ηδονοβλεψίας, ένας καταδότης. Υπάρχει για να θυμίζει τα όνειρά μας που θέλουμε να λησμονήσουμε, γιατί αφηγούνται αλλιώς τις δικές μας ιστορίες, επώδυνες επίφοβες, επιθυμητές. Η τέχνη υπάρχει για να μας λέει ότι η Αθήνα είναι δική της και όχι δική μας, κομμάτι του ονείρου μας².

Η γραφή βοηθά τον κάτοικο της Αθήνας να γίνει Αθηναίος, να νιώσει πως η πόλη αυτή είναι δική του, ακόμη κι αν έφτασε χθες από μια άλλη γενέθλια πόλη, επαρχία, χώρα, πραγματικότητα μαζί και όνειρο. Και τούτο γιατί η πόλη της γραφής είναι ένας χώρος ίδιος με τον χτισμένο, μα που τον ξεπερνά, τον σκάβει, τον αλλάζει, όπως που τον αλλάζει ο χρόνος, ο έρωτας, ο πόλεμος. Η χτισμένη, η γκρεμισμένη Αθήνα της Ιστορίας συνορεύει μ' αυτή την άλλη Αθήνα του ονείρου. Αλλαγές της Ιστορίας, παραμορφώσεις του ονείρου – και του ονείρου της Ιστορίας – συνθέτουν το αίνιγμα της πόλης μας.

Η Αθήνα ζει στα όνειρα των κατοίκων της, αυτά που διακόπτει ο πιο νεοφερμένος, εργάτης από την Κρήτη ή την Ήπειρο, βάζοντας πέντε το πρωί το "για δείτε πώς χορεύουνε" ή το "έπεσα από το δέντρο", αλλιώς αδύνατο να ξυπνήσει, αδύνατο να φύγει στο εργοστάσιο για δουλειά και το ζωνάρι λυμένο για καβγά, η κατάθλιψη και η ντροπή για τη γειτονιά θ' αργήσει, υπομονή μέχρι ν' αρχίσει τα αγχολυτικά. Θα βλέπει κι αυτός όνειρα, το χωριό του παράξενα μπερδεμένο με πυλωτές και τα χωράφια σπαρμένα κεραίες τηλεόρασης αντί για καλαμπόκια³.

Ένα μπερδεμα το όνειρό του, το όνειρό μας,

για την πόλη, κανένας χώρος δεν είναι σωστός, δεν είναι όμοιος μ' αυτόν που έχουμε ζήσει. Ακόμη κι όταν βλέπουμε το σπίτι μας, τον δρόμο μας, αυτά που ζήσαμε, τα μελλούμενα ίσως, είναι πάντοτε διαφορετικά, σαν τις μορφές των δικών μας που επιστρέφουν διαφορετικές.

Το σπίτι που γεννηθήκαμε ξανάρχεται πάλι στα όνειρά μας. Ξανάρχεται; Ναι και όχι. Γιατί ποτέ δεν είναι το ίδιο⁴.

Ο χαμένος ειρμός

Τα παλιά σπίτια της Αθήνας. Οι παλιοί άνθρωποι που τα κατοικούσαν πριν η πολυκατοικία, το σπίτι κουτί, γίνει ο κανόνας. Ο μύθος και η αλήθεια της αυλής, της γειτονιάς, η καταπίεση που μας στοιχειώνει, η αλησμόνητη χειρονομία. Το χθες και το αύριο, το κείμενο του Μακρυγιάννη για τα "βάσανα των Αθηναίων", τα γλυπτά και οι επιγραφές του Α' Νεκροταφείου, ο μετανάστης που ξεβράζει ο Ηλεκτρικός στην Ομόνοια και οι Κούρδοι που μόλις ξαναδιώχτηκαν από την Κουμουνδούρου, το υπογάστριο της Αθήνας παραδομένο σ' ένα αμφίβολο λήφτινγκ, ψάχνουν να βρουν μέσα στην τέχνη μια κάποια σύνδεση, έναν ιστό, έναν ειρμό σ' αυτήν την πόλη που αρνείται να ομολογήσει, να θυμηθεί τα λογοκριμένα της πρόσωπα, να υποφιαστεί το μέλλον της⁵.

Η πολεοδομία του αντάρτη: Πρώτα το σπίτι, μετά ο δρόμος

Ο Μακρυγιάννης δεν είναι ούτε άγιος ούτε διάβολος. Η ζωή του είναι ένα αζεδιάλυτο κουβάρι μεγαλείου και μικρότητας. Και η μικρή ιστορία που αφηγείται για το σπίτι του είναι, μια έννοια, η ιστορία όλων των σπιτιών της Αθήνας, τότε και τώρα, η ιστορία του ραγιά που έγινε αντάρτης, αλλά μένει αντάρτης μέσα στο πολύπαθο κράτος που κατάφερε να στήσει.

Μια μικρή και γνωστή ιστορία που γίνεται μεγάλη, καθώς αθροίζεται ασταμάτητα, έτσι που να αφηφά τα μεγάλα σχέδια και να χλευάζει στην πράξη τις ιδεολογίες, ακόμη και όταν στο όνομά τους ο ίδιος διώκεται ή σκοτώνεται.

Αυτή είναι η ιστορία της Αθήνας, όταν το 1834 έρχεται να εγκατασταθεί εδώ ο Όθωνας διαλέγοντάς την ανάμεσα σε όλες τις άλλες πόλεις που ερίζουν για το ποια θα γίνει πρωτεύουσα του

νεοελληνικού κράτους.

Αθήνα. Μια πόλη που σχεδόν δεν υπάρχει, μια πόλη που τα σπίτια της καταστράφηκαν στην Επανάσταση. Μια πόλη που υπάρχει μόνο στα βιβλία. Η απόφαση του φιλέλληνα Λουδοβίκου, πατέρα του Όθωνα, ακυρώνει το όραμα της "κινήτης" πρωτεύουσας που είχε προτείνει μαζί με άλλους ο Κωλέττης, μέχρι να φτάσει η ώρα που η απελευθερωμένη Κωνσταντινούπολη θα ξαναγινόταν πρωτεύουσα του κράτους, υλοποιώντας στον χώρο το όραμα της "Μεγάλης Ιδέας".

Εδώ στην Αθήνα το όραμα που υλοποιείται είναι διαφορετικό και σ' ένα βαθμό αντίπαλο. Αυτό που υποτίθεται ότι ξαναζεί είναι η κλασική αρχαιότητα ή, πιο σωστά, η κλασικιστική αντανάκλασή της. Η αρχαία πόλις-κράτος προσαρμοσμένη στις ιδέες και τις επιθυμίες του Βαυαρού ηγεμόνα. Αυτό που θα σβήσει θα είναι το πιο πρόσφατο παρελθόν, έτσι όπως είναι γραμμένο στα ερείπια, ελληνιστικό, ρωμαϊκό, βυζαντινό, φράγκικο, τουρκοκρατούμενο, επαναστατικό. Αρχιτέκτονες σαν τον Κλεάνθη θα μπορούσαν ίσως να αξιοποιήσουν τα διαδοχικά πολιτισμικά στρώματα και τις διασταυρώσεις.

Όμως μια τέτοια αξιοποίηση της πολιτισμικής διαχρονίας μοιάζει πολυτέλεια, όταν και ο πιο στοιχειώδης σχεδιασμός αποδεικνύεται συνεχώς προβληματικός, καθώς αναιρείται από την ανικανότητα του κράτους να επιβάλει συνεπή διαχείριση. Αθήνα, μια πόλη άκτιστη και συνεχώς κτιζόμενη, στην οποία συρρέουν αλλεπάλληλα κύματα ανθρώπων, όχι για να ενταχθούν σ' ένα σχέδιο, αλλά για να βολεутούν όπως όπως. Πολεοδομικά σχέδια που διαδέχονται το ένα το άλλο, όλο και λιγότερο απλόχωρα, όλο και λιγότερο φιλόδοξα, με στενότερους δρόμους, με καχεκτικές πλατείες. Το "εκτός σχεδίου πόλεως" καθορίζει το "έντός". Όμως η εικόνα του χώρου είναι η εικόνα του κόσμου μας. Ένα κράτος που στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στο αλισβερίσι και στο μπαξίσι εδραιώνεται⁶.

Ασυνάρτητη πόλη

1922: Κοπάδια από πρόσφυγες στοιβάζονται σε αλάνες, αποθήκες, σχολεία. Η Αθήνα μεγαλώνει γκρινιάζοντας για να τους δεχθεί, κοροϊδεύει τη γλώσσα τους, σχολιάζει τα ήθη τους. Τα σπίτια που χτίζουν λίγα χρόνια μετά, καθώς φεύγουν

από τους συνοικισμούς, έχουν μια δική τους καλαισθησία, γίνονται για να ζήσουν χρόνια. Όμως και τα σπίτια αυτά χτίζονται σε μια ασυνάρτητη πόλη. Πρώτα το σπίτι, μετά ο δρόμος. Για την ακρίβεια, οι δρόμοι που χαράζονται υπακούουν και πάλι στην αυθαιρεσία. Σκόνη και λειψυδρία είναι τα μόνιμα προβλήματα μιας πόλης που μεγαλώνει σπασμωδικά⁷.

1950-1960: Με το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου σημειώνεται η δεύτερη μεγάλη εισροή πληθυσμού την Αθήνα. Αιτίες: η ανάγκη της επιβίωσης, ο φόβος του χωροφύλακα, η δίψα για "αληθινή" ζωή, η ελκυστική ανωνυμία της μεγάλης πόλης. Η ανοικοδόμηση σαρώνει. Η πόλη τυφλώνει με τη λάμψη της, λάμψη που φαίνεται να σβήνει τον πόνο και τον φόβο, τις πληγές της Κατοχής και του Εμφυλίου.

Ο ελληνικός κινηματογράφος της περιόδου αυτής είναι πρωτοπόρος στη δημιουργία ενός "politically correct" πριν από τον όρο. Αποσιώπηση των πληγών του παρελθόντος, ασήμαντες ιστορίες που χωρούν ίσα ίσα σε μικροαστικά σαλονάκια, απ' όπου, μαζί με τις μνήμες, εξορίζονται και τα έπιπλα, τα ρούχα και οι συμπεριφορές που μοιάζουν αταίριαστα. Ο δρόμος έχει ανοίξει για τις συνεχείς αναπροσαρμογές του συντελεστή δόμησης, για τους Πύργους και για τα Μέγαρα⁸.

Παρεμβάσεις

Ο καλλιτέχνης κλέβει το μικρό παιδί. Για την ακρίβεια, κλέβει την τέχνη του παιδιού να χτίζει σπίτια και πόλεις κάτω απ' τη μύτη των μεγάλων, πόλεις άλλοτε αμύχανες και άλλοτε απειλητικές, πόλεις γεμάτες ανορθογραφίες που κάνουν τη γραφή να γίνεται ξανά ενδιαφέρουσα. Πόλεις που σε κυνηγούν με την οσμή τους, με το χρώμα τους, που σε κάνουν να ολιγωρείς, ξεχνώντας τον ήχο που κάνουν οι μπουλντόζες, πόλεις μοναχικές, κλεισμένες στον εαυτό τους.

Ο καλλιτέχνης ξανασχεδιάζει μια πλατεία που νομίζαμε ότι ξέραμε, μας δείχνει ότι ο δρόμος που περνούμε κάθε μέρα κρύβει το απροσδόκητο. Το βλέμμα του δεν είναι ντοκουμέντο. Είναι ανατροπή.

Αυτή είναι η πρόθεση της τέχνης όταν διαλέγει τα ερείπια. Όταν ο Τσαρούχης διάλεγε για σκηνικό των *Τρωάδων* του το γκρεμισμένο νεοκλα-

σικό της οδού Καπλανών, με είχαν θαμπώσει οι αποχρώσεις του ροζ. Ήταν το ίδιο ροζ που χρησιμοποιούσε ως φόντο στα έργα του, το ροζ με το οποίο αρχίζει και τελειώνει η μέρα. Το ζωγραφικό φόντο γινόταν φόντο σκηνικό, η σκηνή της ζωγραφικής άνοιγε για να χωρέσει το βεβηλωμένο εσωτερικό μιας κρεβατοκάμαρας, για να φανερώσει τα τρομερά που εξυφαίνονται στις ροζ κρεβατοκάμαρες σε Ελλάδα και Τροία.

Απέναντι στη λογική της αντιπαροχής, απέναντι στη λήθη και τη βαναυσότητα που συνεχίζουν τον δικό τους δρόμο, η τέχνη επιχειρεί σήμερα να αρθρώσει ένα δικό της λόγο για την πόλη. Αξιοποίηση βιομηχανικών χώρων, χρήση των κενών, παρέμβαση στις ίδιες τις πληγές της πόλης, έτσι που να γίνουν κάτι άλλο. Νταμάρια που γίνονται θέατρα, σκουπίδια που μεταμορφώνονται σε καλλιτεχνική πρώτη ύλη, νησίδες μέσα σε μια πόλη που είναι ασφυκτικά χτισμένη.

Ρωγμές σε ένα καταθλιπτικό συνεχές που φέρνουν στον νου μας, πιο ξεκάθαρα από τα αμύχανα πολιτικά προγράμματα, τα ανοίγματα, τις πλατείες που θα αξίζαμε να έχουμε. Γλώσσα του θεάτρου και του κινηματογράφου, γλώσσα των εικαστικών τεχνών, που συμβαδίζει με τη γλώσσα της γραφής, επιχειρώντας να ψελλίσει δικές της ιστορίες. Κάποτε σβησμένες ή αμυδρές, κάποτε κλεισμένες ερμητικά στον εαυτό τους. Είναι όμως πάντα έτσι; Ή μήπως η τέχνη, ζώντας την ώρα του μηχανιστικά επαναλαμβανόμενου πολιτικού λόγου που δεν είναι ο λόγος της πόλης ή των πολιτών της, επιχειρεί να χαράξει τον δικό της χώρο μέσα στην πόλη, την Αθήνα που δεν γνώρισε και που συγχρόνως ξέρει, αυτήν την πόλη που μας καταδιώκει στα όνειρά μας, που δεν μας επιτρέπει να έχουμε όνειρα και που, όταν ονειρευόμαστε, περιμένει υπομονετικά να ξυπνήσουμε για να μας χλευάσει⁹.

Πόλη ασφυκτικά γεμάτη και κενή

Αθήνα, η πόλη-ιδεολογία, η πόλη χωρίς ιδεολογία, έρμαιο της πολιτικής ρητορικής, Αθήνα, η πόλη που κόβεται φέτες φέτες για να χωρέσει τους κατοίκους της. Κάθε φέτα και μια καινούργια εισροή προσφύγων, μεταναστών, αιπιπλανήτων. Τα αστέρια κάθε βράδυ τη χάνουν από τα μάτια τους. Τα τυφλώνουν οι σειρές από φώτα, άναρχα, αδέξια και

επιδέξια, απλωμένα παντού. Άλλα να αναβασβήνουν, άλλα να κοιτούν σταθερά. Αθήνα, η πόλη με τα συνεχή black-out του κρατικού μηχανισμού. Ο πανικός. Μην πανικοβάλλεστε, συνταξιδιώτες αυτού του εν ακινησία ταξιδιού, αυτού του ταξιδιού που περιπλέει τα όνειρά σας, μοναχικές μορφές σ' έναν κόσμο πραγματικής πραγματικότητας. Μιας πραγματικότητας που σκοτώνει αργά και σταθερά κάθε μέρα, καθώς οι δρόμοι γεμίζουν κραυγές και αυτοκίνητα και παραβάσεις; Χιλιάδες παραβάσεις. Μια πόλη-παραβίαση. Σύμφωνα με τους νόμους, ακυκλοφόρητη. Παλαιο-μοντέρνας τεχνολογίας. Δίκως όρια και συγχρόνως τόσο περιορισμένη. Ασφυκτικά γεμάτη και ασφυκτικά κενή. Σαν όλες τις πόλεις. Τις μεγάλες. Όχι. Κάτι ξεφεύγει. Οι ιστορικές αναφορές ενμέρει φωτίζουν την αλήθεια. Όλα τ' άλλα παραμένουν αχαλιναγώγητα. Ένας ψίθυρος από διασταυρούμενες, αλληλοσυναιρετικές πληροφορίες. Μουρμουρίζουν τα πράγματα στις γωνίες, μουρμουρίζουν οι γωνίες σαν πράγματα. Και η μοναξιά κατηγοριάζει τη Μαρασλή για να αγκιστρωθεί για λίγο στο εκεί νοσοκομείο. Στο κάθε νοσοκομείο. Ο πόνος και μάλιστα του πλησίον μάς κάνει να ξεχνάμε τις δικές μας τις πληγές. Όσο και να τις ερεθίζει.

Όσο κι αν οι πληγές οι δικές μας ισοζυγίζονται με τις πληγές της πόλης. Που παρουσιάζονται ως επιτεύγματα. Άχαρες πολυκατοικίες, λίγο καλύτερες απ' αυτές του Καίρου ή της Αλεξάνδρειας, Μέγαρο Μουσικής με επεκτατικές τάσεις, να μας φάει όλους αργά-αργά. Υποψήφιοι δήμαρχοι που δηλώνουν την αμηχανία τους, ρητορικές αποστροφές και φανταστικές ή πραγματικές ισορροπίες. Η Αθήνα υπνοβατεί σ' ένα τεντωμένο σκοινί...¹⁰

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Πρώτη δημοσίευση: Εφημερίδα "Ελευθεροτυπία" 9/10/1998.

1. «Τρίτη βδομάδα που ξαναγύρισα στην πατρίδα, κι όσο περνούν οι μέρες όλο και πιο πολύ πιστεύω πως, απ' όλες τις πόλεις του κόσμου, στην Αθήνα μπορείς να έχεις τα πιο ανέλπιστα συναπαντήματα. Μέσα σ' ένα πρωινό είδα τον Γιώργο Σεφέρη να μπαίνει στον Φλόκα και τον Κώστα Βάρναλη να τα πίνει στο υπόγειο καβουρνιάρικο του Θανάση, στο Κολωνάκι (...). Ακόμα πιο εξαιρετικό από τις παλιές γνωριμιές και τις καινούργιες συναντήσεις είναι η ελπίδα για μια άλλη ζωή που βλέπω να χαράζει εδώ. Αθήνα, η πιο ανοικτή πόλη του κόσμου!» Στρατής Τοίρκας, *Η χαμένη άνοιξη*.
2. «Από κει, μετά έξι μέρες και επτά νύχτες, ο άνθρωπος φτάνει στη

Ζωβαΐδα, πόλη λευκή, εκτεθειμένη στο φεγγάρι, με δρόμους που τωλγόνται μεταξύ τους όπως σ' ένα κουβάρι. Δηλώνεται αυτήν την ιστορία για την ίδρυσή της: άνθρωποι από διαφορετικά έθνη είδαν το ίδιο όνειρο, μια γυναίκα να τρέχει νύχτα σε μια άγνωστη πόλη· την είδαν από πίσω, είχε μακριά μαλλιά κι ήταν γυμνή. Ονειρεύτηκαν πως την ακολουθούσαν. Γυρίζοντας από δω κι από κει την έασαν όλοι. Μετά το όνειρο ξεκίνησαν ψάχνοντας για κείνη την πόλη· δεν την βρήκαν αλλά βρέθηκαν μεταξύ τους, αποφάσισαν να χτίσουν μια πόλη όπως σ' όνειρο». Ιταλο Καλβίνο, *Αόρατες πόλεις*.

3. «Σταμάτησε. Σταμάτησα κι εγώ στη μέση του δρόμου. Πανορμίτη μου, σκέφτηκα κι έκλεισα τα μάτια, κάνε το θαύμα σου... θα μας πατήσουν τ' αυτοκίνητα. Άκουσα και τσιριξίες... Και τ' αυτοκίνητο σταμάτησε. Ο πατέρας μου στη μέση του δρόμου, έκανε νοήματα με τα χέρια του σ' αυτοκίνητο να σταματήσουν. Περάσαμε απέναντι τρεχάλα. Ένας κύριος που οδηγούσε ένα άσπρο αυτοκίνητο, άνοιξε το παράθυρο, μας μούτζωσε και μας είπε: "άι στο διάολο βλάχοι!..." Βλάχοι... εμείς;... Εμείς είμαστε νησιώτες... Δεν είμαστε βλάχοι! Αλλά κι αν είμαστε δηλαδή; Τι θα γινόταν; Θα μας πάταγε;... Όμως δεν έχω τρομάξει ποτέ μου τόσο πολύ!...» Ευγενία Φακίνου, *Αστραδενή*.
4. «Κοιμήθηκε χωρίς κανένα όνειρο· μια απόλυτη ανυπαρξία. Ήτανε σκοτάδι, όταν άνοιξε τα μάτια. Ένωσε μέσα σ' ένα τέμα από ιδρώτα. Το ηλεκτρικό του λόγχιζε το μυαλό, το σήησε κι άνοιξε ψηλαφώντας το παράθυρο. Το φεγγάρι ολοστρόγγυλο, φώτιζε τις φοινικίες του μουσείου. Στο βάθος η Ακρόπολη. "Μπορείς να με πάρεις εδώ· πάνω σ' αυτά τα μάρμαρα" έλεγε η Σαλώμη – και η Μπήλιω;... Ήταν η ίδια γυναίκα;... μα ποιά πέθανε;...» Γιώργος Σεφέρης, *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*.
5. «Και έτσι είναι. Γιατί για ποιους λόγους βγαίνουν ελληνικά, αυτά τα παλιά "λαϊκά" αθηναϊκά σπίτια; Μήπως γιατί ο κατασκευαστής τους εσπούδασε ποτέ τους παλιούς "ρυθμούς", ή γιατί γύρευε να φέρει κοντά του τα εξωτερικά μορφολογικά στοιχεία; Όχι βέβαια, αλλά γιατί –έστω και ασύνειδα– κρατούσε μέσα του την βαθύτερη ενότητα με την πιο ουσιαστική παράδοση του τόπου μας, κι αυτήν –την ουσιαστική παράδοση– κατασκεύασε πάλι καινούργια με έναν δικό του τρόπο. Για να στήσει κι αυτός τώρα (δουλεύοντας σε πιο νέες χρεές και λειτουργίες) μια νεότερη ελληνική ποιότητα –έχουσε ποιότητα αυτά τα "λαϊκά" αθηναϊκά σπίτια –και να σταθεί ισότιμος προς τις πιο άριστες μορφές του πιο παλιού ελληνικού κόσμου. Και το απλό "λαϊκό" σπιτάκι να στέκεται τώρα σαν μια άλλη Αγία Σοφιά ή σαν ένα άλλο Ερεχθείο». Άρης Κωνσταντινίδης, *Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια*.
6. «Αφού είδα ότι θέλουν να μας φάνε εκείνοι οπου μας κυβερνούν, και η δικαιοσύνη τους είναι εις την τζελαντίνα, τότε να μην αφήσω τόση φαμελιά οπου κρέμεται εις τον λαιμό μου· απόξω εις τις κολώνες του Ολυμπίου Διός είχα από την Αίγινα αγοράση ολίγα κωράφια, όταν εις την Αθήνα ήταν ο Κιτάγιος και πνιγμένη από Τούρκους. Πήγα εκεί έξω και πήρα και πεντέξι εργάτες κ' έβαλα και κόβαν πλίθες. Και μόφεικσαν κ' ένα πράμα σαν σαμαράκι και φορτωνόμουν πλίθες. Και καθόμουν εκεί. Κι όπτε απόσταίνα έκλαιγα βλέποντας τα μέρη εκείνα όπου πολεμούσαμε με τόση Τουρκιά και πληγωνόμαστε και σκοτωνόμαστε – και σ' ουτείνη την γης οπου ζυμώσαμεν με το αίμα μας θέλουν να μας θύψουν αδικώς και παρ-»

ωρα όσοι μας κάνουν σίγρη από μακριά, όταν κιντυεύαμεν. Μας πήραν την ματοκυλισμένη μας γης, την αγόρασαν απόνα γρόσι το στρέμμα, και βάλαν εμάς με τ' αλέτρι και τραβούμεν το γενί και βγάναμεν των συγγενών μας τα κόκκαλα· και οι αφεντάδες μας περιπατούνε με της κορότζες τους, και οι αγωνισταί δεν έχουν ούτε γουμάρι· και ξυπόλητοι και γυμνοί διακονεύουν εις τα σοκάκια. Έφκειισα το σπίτι μου και φύτεψα κι αμπέλι κι άλλα δέντρα κ' εργάζομαι ως το σουρούπωμα να με γλυτώση ο θεός από τους επίβουλους απατεώνες». Μακρυγιάννης, Απομνημονεύματα.

7. «Είναι κάμποσος καιρός που ορίζω ένα κομμάτι γης. Διακόσιες εξήντα πήχες εντός σχεδίου πόλεως. Σήμερα πήγα για την άδεια οικοδομής. Υπέγραψα με καθαρά γράμματα, στρογγυλά κι ωραία, που άρχισα κάμποσο να τα σχηματίζω: Πανωραία Φωκισανού, τ' όνομά μου (...). Από τα βάθη του χρόνου σηκώθηκε ντουμάνι ο καιρός. Θεριεύουν οι φλόγες, σπλώνουν, τρώνε καταπίνουν τον κόσμο, το σπίτι μας, το μπαλκόνι μας που το αναστατούσαν δύο πέτρινα λιοντάρια. Εμείς τρέχαμε. Κι άλλοι πολλοί, πλήθος άνθρωποι έτρεχαν μαζί μας. Η φωτιά μάς κινηγούσε με τη ζέστα της, με τον πηχτό καπνό της, να μας πνίξει, να μας κάψει (...). "Πρέπει να μάθεις ν' απαρνιέσαι. Όσο περισσότερα, τόσο καλύτερα...". Κι εγώ ένα μονάχα δεν απαρνήθηκα. Τα δυο μου πέτρινα λιοντάρια, αυτά που θ' αναστατούσαν το μπαλκόνι... Δεν τα έκανα αλήθεια να τα βλέπω, να τα βλέπουν κι άλλοι. Έτσι σώθηκα. Απόμειναν άθικτα, θρονιασμένα μέσα μου, ν' αναστατούν την καρδιά μου». Ιουλίτσα Ιατριδου, Τα πέτρινα λιοντάρια.
8. «Να δείτε που στο τέλος θα το κάνουν οικόπεδα- έξι μέτρα φάτσα και δώδεκα βάθος το καθένα, τσίμα τσίμα όσο επιτρέπεται για να είναι άρτυο. Για οικόπεδα θα συμφωνήσουνε όλοι, δεξιοί, αριστεροί και κεντρικοί, παρά τις οποιοσδήποτε διαφορές τους, κοινός παρανομαστής τους το "οικόπεδάκι". Στην αρχή θα το βάλει ο "Προσφυγικός", άσχετα σε ποια παράταξη ανήκει η διοίκηση. Μετά θα μπει στο χορό η "Εργατική Εστία" για να στεγάσει εργάτες. Κατόπιν το κράτος για να μοιράσει κλειδιά. Βέβαια θα χτιστεί κι ένα κάποιο

σκολιό, χωρίς προαύλιο όμως και τα παιδιά θα κάνουν διάλειμμα έξω στο δρόμο. Δεν ξέρω αν τελικά θα σωθεί το δασάκι. Το σωστό είναι να εξολοθρευτεί κι αυτό έτσι που να μην υπάρχει χώρος για προτομές, ν' αποκλειστεί οποιαδήποτε περίπτωση για ηρώων, κενοτάφια, καντήλια (...). Γιθανόν να μείνει κι η ονομασία "Σκοπευτήριο", ουδέτερο όμως, χωρίς καμιά ειδική σημασία, αλλά πλατεία Συντάγματος, θα φέρνει στα μυαλά των ανθρώπων τους αργόσκαλους που κάνουν βολή σε χάρτινους στόχους, σε πιστάκια πήλινα και σε περιστέρια. Σε ανθρώπους ποτέ. Κατά τη γερμανική κατοχή; Μα αν έβηκε ποτέ τέτοιο πράγμα;» Μάριος Χάκκος, Κοινόβιο.

9. «Καθώς η Πάκαρ πήρε το κατήφορο της Ιεράς Οδού, όλ' η Αθήνα της νύκτας ξαπλώθηκε μπρος στα μάτια του Βασίλη Γιούγκερμαν: πλατεία, μακριά, απέραντη, σαν τεράστιο νεφέλωμα εκστομμυρίων άστρων πεσμένο στην αττική γη. Η Αθήνα... Ουμήθηκ' ένα απόγευμα, εδώ και χρόνια τώρα, όταν την αντίκρισε, μέσα στο φως του δειλινού, από το κατάστρωμα ενός βαποριού* όταν, την πεθύμησε η ψυχή του* όταν, μαγεμένος από τη μοναδική και πολυσύνθετη ομορφιά της, είπε μέσα του με την έφεση των δυνατών: "Αξίζει να κατακτήσει κανείς μια τέτοια πόλη". Και να! Τα' όνειρο γίνηκε πραγματικότητα. Η Αθήνα βρισκόταν στα πόδια του, δική του, υποταγμένη, πρόθυμη να δεχτή τον κατακτητή της, το νεόκτιστο οικονομικό βασιλέα της: το Βασίλη Γιούγκερμαν, Διοικητή της Τραπεζής Εμπορικών Παροχών. Σήκωσε τους ώμους με απόλυτη κούραση* έκλεισε τα μάτια* έπνιξε τα σαλέματα της γερασμένης ψυχής του, νιώθοντας την τραγική ματαιότητα όλων αυτών. Κι η παλιά αγαπημένη φράση του Μιχάλη Καραμάνου ξαναήρθε στη μνήμη του: "Η μοίρα των ανθρώπων είναι ο θάνατος"». Μ. Καραγάτσας, Γιούγκερμαν.
10. «Πολιτεία γυμνή, πρωινό με τις άδειες καρέκλες, δεν είναι δω τόπος να μείνουμε, εδώ δεν έχει δρόμους δεν έχει μάτια, μέσα σ' ερειπωμένα παράθυρα, μια μυρωδιά γκαζιού και κίτρινης λαδομπογιάς». Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου, Αθήνα.